

МАРИНА ТОДОРОВИЋ

ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ ПОЉОПРИВРЕДНОГ СТАНОВНИШТВА У СР СРБИЈИ

Један од основних елемената за планску организацију руралних простора јесте однос кретања пољопривредног становништва према променама у структури искоришћавања земљишта. У том погледу у СР Србији изражене су регионалне разлике које долазе услед особених природних и друштвених фактора.

Да би ове просторне разлике што адекватније приказали приступили смо обради *аграрних густина насељености на територији СР Србије*. Анализа је вршена на нивоу општина за пописне године 1961. и 1981. Методски приступ преузет је од Б. Симоновића (1), а редигован од Ј. Илића (2), огледа се у приказу густина насељености на реалним и редукованим површинама. На тај начин све површине сведене су на једну заједничку јединицу мере, а то је њива. То показује какви су производни потенцијали појединих простора, јер у савременим условима живота и рада на селу различити ефекти пољопривредне производње добијају се у равничарским и планинским областима.

При обради густина насељености коришћени су њихови следећи облици: општа густина насељености, општа густина пољопривредне насељености, специфична пољопривредна густина насељености, пољопривредно-производна густина насељености, општа „редукована“ густина насељености, општа „редукована“ пољопривредна густина насељености, специфична „редукована“ густина насељености и „редукована“ пољопривредно-производна густина насељености.¹

Услед повећања укупног броја становника у посматраном периоду (1961—1981) долази и до повећања општих густина насељености у

Рецензенти: Др Милован Радовановић, Београд и Др Јован Илић, Београд

СР Србији (Табела бр. 1 и Скица бр. 1). Из датих материјала видимо да Ужа Србија и Војводина имају благо повећање густине насељености (индекс пораста за период 1961—1981. за СР Србију је 122, Ужу Србију 117 и Војводину 110), док код Косова примећујемо изузетно брз пораст броја становника, па и густина насељености (индекс 165).

Ако посматрамо регионално опште густине насељености за 1961. и 1981. год. видимо да највеће повећање густине имају Београд (од 535 на 903) и Косово (од 88 на 143). Објашњење за Београд је у великом механичком приливу становништва, а на Косову у надпросечном природном прираштају. Насупрот наведених простора, и оних који су и 1961. и 1981. већ имале већи број становника (општине са јачим градским насељем), све остале општине бележе смањење густине насељености. То је посебно случај код пограничних општина, осим на Косову (Неготин има смањење са 85 на 59, Књажевац са 87 на 40 ст/км).

Већина пограничних општина је у 1961. год. имала мале густине и оне су до 1981. године још више смањене. То је последица *смањења природног прираштаја и емиграције становништва из изразито аграрних простора*, што се неповољно одражава на неке структурне одлике (посебно на полну и старосну структуру). Осим пограничних општина као зоне мале густине насељености, са даљим трендом опадања, запажају се и рурална подручја око Београда као и у широј околини регионалних и покрајинских центара који привлаче, пре свега пољопривредно становништво из своје непосредне околине. Најниже густине у СР Србији имају општине у источној и југоисточној Србији (Бољевац 26, Босилеград 25, Црна Трава 20, Трговиште 24 итд) као и планински предели Старог Влаха. Узроци овако малих густина леже у веома ниском природном прираштају и историјској емиграцији из планинских насеља.

Сличан ток има и општа „редукована” густина насељености. Њен ниво у већини општина је виши од опште густине, јер је укупна „редукована” површина код свих општина у Србији мања од њихове реалне површине. Посматрано регионално највећи пораст општих „редукованих” густина насељености имају општине у околини Београда и на Косову.

¹⁾ Општа густина насељености — однос укупног броја становника и укупне реалне површине;

Општа густина пољопривредне насељености — однос укупног становништва и реалне пољопривредне површине;

Специфична пољопривредна густина насељености — однос укупног пољопривредног становништва и реалне пољопривредне површине;

Пољопривредно-производна густина насељености — однос активног пољопривредног становништва и реалне пољопривредне површине;

Општа „редукована” густина насељености — однос укупног становништва и укупне редуковане површине;

Општа „редукована” густина пољопривредне насељености — однос укупног броја становништва и редуковане пољопривредне површине;

Специфична „редукована” пољопривредна густина насељености — однос пољопривредног становништва и редуковане пољопривредне површине;

„Редукована” пољопривредно-производна густина насељености — однос активног пољопривредног становништва и редуковане пољопривредне површине.

Таб. 1. — Пољопривредне густине насељености у СР Србији
(период 1961—1981 год.)*

ГУСТИНЕ	СР Србија		Ужа Србија		САП Војводина		САП Косово					
	1961.	1981. индекс	1961.	1981. индекс	1961.	1981. индекс	1961.	1981. индекс				
1. општа густина	86	105	122	86	101	117	86	95	110	88	145	165
2. општа-пољопривредна	129	161	125	138	168	121	100	113	113	167	271	162
3. специфична-пољопривредна	72	39	54	77	44	57	52	21	40	107	65	60
4. производно-пољопривредна	38	23	60	42	32	76	23	11	49	41	14	34
5. општа „реаукована”	143	182	127	154	191	124	105	120	114	213	331	155
6. општа-пољопривредна „реаукована”	150	192	128	164	205	125	107	121	113	289	389	135
7. специфична-пољопривредна „реаукована”	84	47	56	92	54	59	55	23	42	153	93	61
8. производно-пољопривредна „реаукована”	44	28	64	46	39	84	24	12	50	59	20	34

*Табела израчуната на основу података из статистичке документације (4; 5; 6; 7).

Што се тиче опште пољопривредне густине насељености (број укупних становника на 100 ха пољопривредних површина), она је код свих општина осетно повећана у периоду 1961—1981. година. (За СР Србију индекс је 125, за Србију без покрајина 121, Војводину 113 и Косово 162. То је особито изражено код општина „редукованих” пољопривредних густина насељености, што је резултат смањења пољопривредних површина, непрекидног узурпирања пољопривредног земљишта од стране непољопривредних делатности и укупног повећања броја становника.

Насупрот раније наведених густина, специфичне пољопривредне густине насељености у периоду 1961—1981. година осетно се смањују. Индекс смањења за целу Србију износи 54, Србију без покрајина 57, Војводину 40 и Косово 60. То је одраз смањења стопа природног прираштаја (изузев на Косову), неповољних трендова у *старосној структури пољопривредног становништва и веома изражених миграционих процеса из села у град*, насталих преласком пољопривредних становника у друге непољопривредне делатности.

Када упоредимо карте ових густина насељености за 1961. и 1981. год. запажамо видне промене и регионалне разлике. Док Војводина бележи надпросечан пад специфичних пољопривредних густина (рецимо општина Кањижа има смањење са 42 на 18, Кикинда са 50 на 17, Апатин са 57 на 17 пољопривредних становника) догле је на Косову, тај пад, готово неосетан, па чак има и општина (нпр. Сува Река, Ораховац и Клина) које у оба пописа остају у истој категорији специфичних густина насељености. Само северноисточни делови Косова, општине Титова Митровица, Вучитрн и Приштина, које је последњих деценија захватио процес изузетне индустријализације, бележе смањење специфичних густина насељености пољопривредног становништва.

Неосетно смањење специфичних пољопривредних густина насељености (осим насеља на Косову) имамо и у традиционално пољопривредним регионима. То су подручја околине Шапца, Лесковца, Крајева, значи предели алувијалних равни Саве, Колубаре, Мораве и Јужне Мораве.

Насупрот њима, имамо области које су и 1961. имале мале густине а бележе и даље пад. То су пре свега општине Војводине које имају мање од 40 становника на 100 ха пољопривредних површина, а око половине њих и мање од 20 становника. Ово је одраз све веће специјализације и механизације у пољопривреди и наравно индустријализације. Поред Војводине, територије са осетним падом специфичних пољопривредних густина насељености су и оне које имају и пад општих густина насељености, па наравно и ових специфичних. То су, као што смо раније рекли, пограничне општине и планински предели источне и југоисточне и југозападне Србије (Неготин има смањење специфичних густина насељености са 82 на 41, Трговиште 52 на 20 и друге општине).

Када ове процесе анализирамо преко редукованих пољопривредних површина, дакле анализирамо специфичне „редуковане” пољопривредне густине, долазимо до другачијих закључака. У Војводини имамо сличне опште и редуковане густине насељености пољопривредних становника, што је и логично јер разлике између реалних и редукованих по-

врипина су незнатне, (зато што у структури искоришћавања земљишта преовлађују њиве). Тако општина Сомбор има специфичну густину насељености 19, а редуковану специфичну 18, Србобран 22 и 22, Рума 26 и 27 итд. Планинске области Србије, међутим бележе веће редуковане густине од реалних. У овим областима квалитет и степен искоришћености земљишта много је нижи (Куршумлија реална 25 а редукована 43, Ивањица 35 реална и 61 редукована).

Када анализирамо карте пољопривредно-производних густина насељености (значи број активних пољопривредних становника на 100 ха пољопривредне површине) запажамо осетно смањење реалних и редукованих густина у периоду 1961—1981. година, али исто тако и велику регионалну диференцијацију.

Смањење специфичних пољопривредних густина насељености и пољопривредно производних густина (како реалних тако и редукованих) представља негативну компоненту за развој пољопривреде, јер опадање укљученог пољопривредног становништва и активних пољопривредника доводи до мањка радне снаге у овој делатности, која се на појединим просторима не надокнађује модернизацијом у пољопривреди. Проблем још више долази до изражаја ако се доведе у везу са структурама пољопривредног становништва, које има врло ниску школску спрему и веома неповољну старосну структуру.

Анализа густина насељености показује да се Војводина и Косово издавају као рејони са малим пољопривредно-производним густинама (испод 20 активних пољопривредних становника на 100 ха реалне и редуковане пољопривредне површине). Највећи део општина Србије без покрајина налази се у групи 20—40 а највеће густине имају општине у долини Велике и Јужне Мораве, Мачве, Чачанско-краљевачке котлине.

Разлози оваквих разлика у густинама приписују се чињеници да Војводину одликују већа специјализација и механизација пољопривреде, док за Косово овако мали број активних пољопривредника и ниске густине нису реалан показатељ стварне ангажованости становништва у пољопривреди, услед не приказивања жена као активних пољопривредника.

Један од општих закључака је и тај да општине Јужне Србије (оне које се граниче са Косовом) по многим показатељима попримају одлике косовских општина, што је резултат досељавања са Косова. Када ово кажемо мислимо на насеља општина Прешево, Бујановац, Лебане и Медвеђа. Ако упоредимо све густине насељености пољопривредног становништва СР Србије можемо закључити да се велики део пољопривредних становника издржава од малог броја активних пољопривредника, међу којима расте удео жена и старијих лица.

Зато се може закључити да су у току последње две деценије (1961—1981) у већини општина Војводине и Србије без покрајина знатно умањени популациони потенцијали ангажовани у пољопривреди, при чему је тај процес знатно бржи у Војводини, југоисточној Србији и планинским пределима западне Србије. У овим просторима умањење су и могућности за ново обнављање радне снаге у пољопривреди услед нижег natalитета, што ће у наредним деценијама посебно доћи до изражаја.

Резултати овог истраживања ,нажалост ,откривају сличне (негативне) трендове и законитости — које смо утврдили и током анализе целокупног послератног периода у променама густина насељености пољопривредног становништва у СР Србији. Ако би се ови процеси наставили (а све говори да ће се наставити) у скорјој будућности се може очекивати отварање акутне кризе у пољопривредној производњи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Симоновић Б.: *Урбанизација села*, Грађевинска књига, Београд, 1980.
2. Илић Ј.: *Прилог просторно-системском проучавању пољопривреде на примеру југозападног Баната*, Гласник СГА., св. LXV, бр. 1, Београд, 1985.
3. Jędrzejowski M.: *Aktualne tendencje przemian ludnościowych w miejskim systemie osadniczym Polski*. IV raziecko-polskie seminarium geograficzne, Tbilisi 1987.
4. *Попис становништва 1961.*, пољопривредно становништво, Савезни завод за статистику, Београд; 1966.
5. *Попис становништва 1981.*, пољопривредно становништво, Савезни завод за статистику, Београд; 1984.
6. *Статистички годишњак СФРЈ 1963.*, Савезни завод за статистику, Београд; 1963.
7. *Општине у СР Србији 1983.*, Републички завод за статистику, Београд; 1984.

Résumé

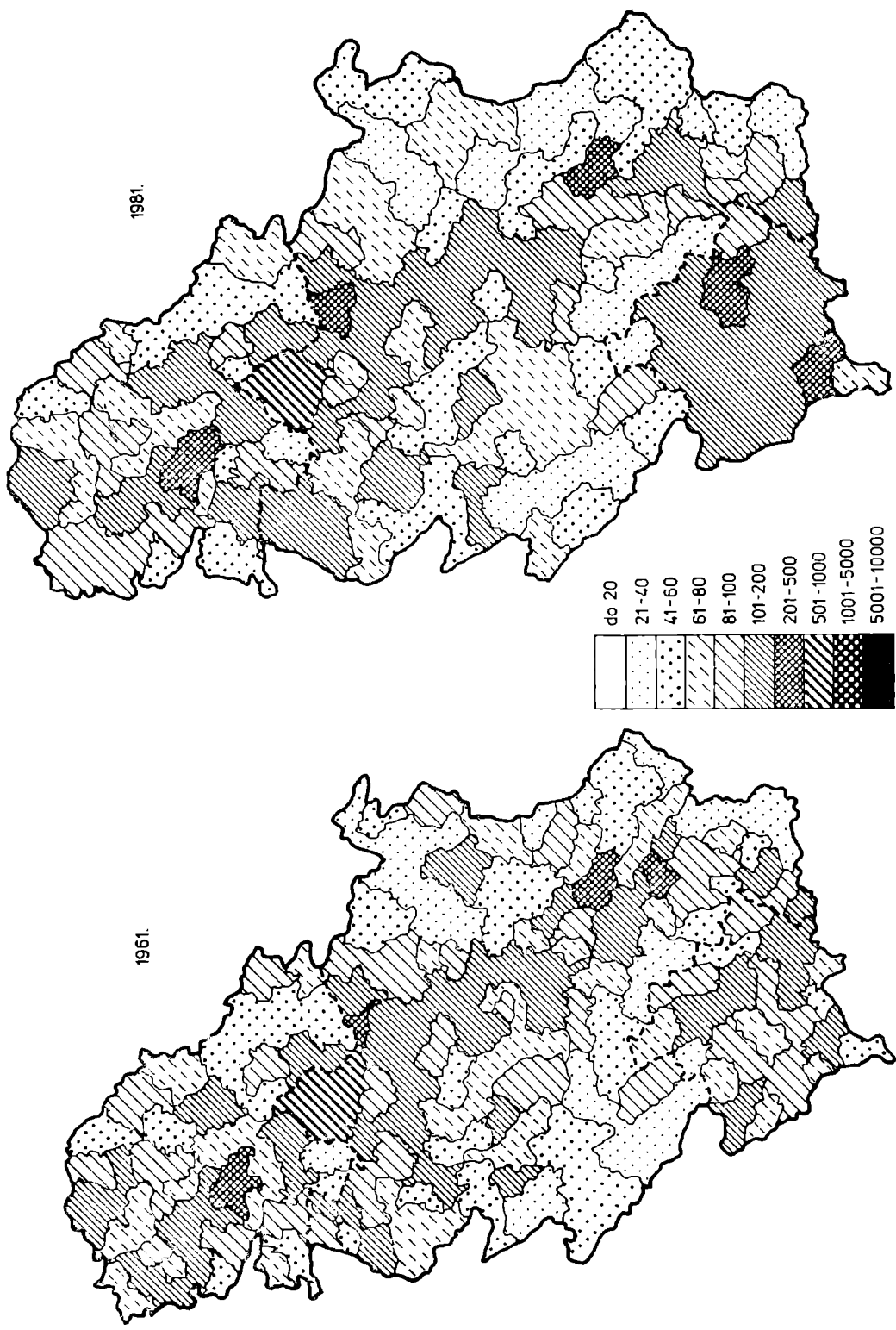
MARINA TODOROVIC

DENSITÉ DE LA POPULATION AGRICOLE DANS LA RS DE SERBIE

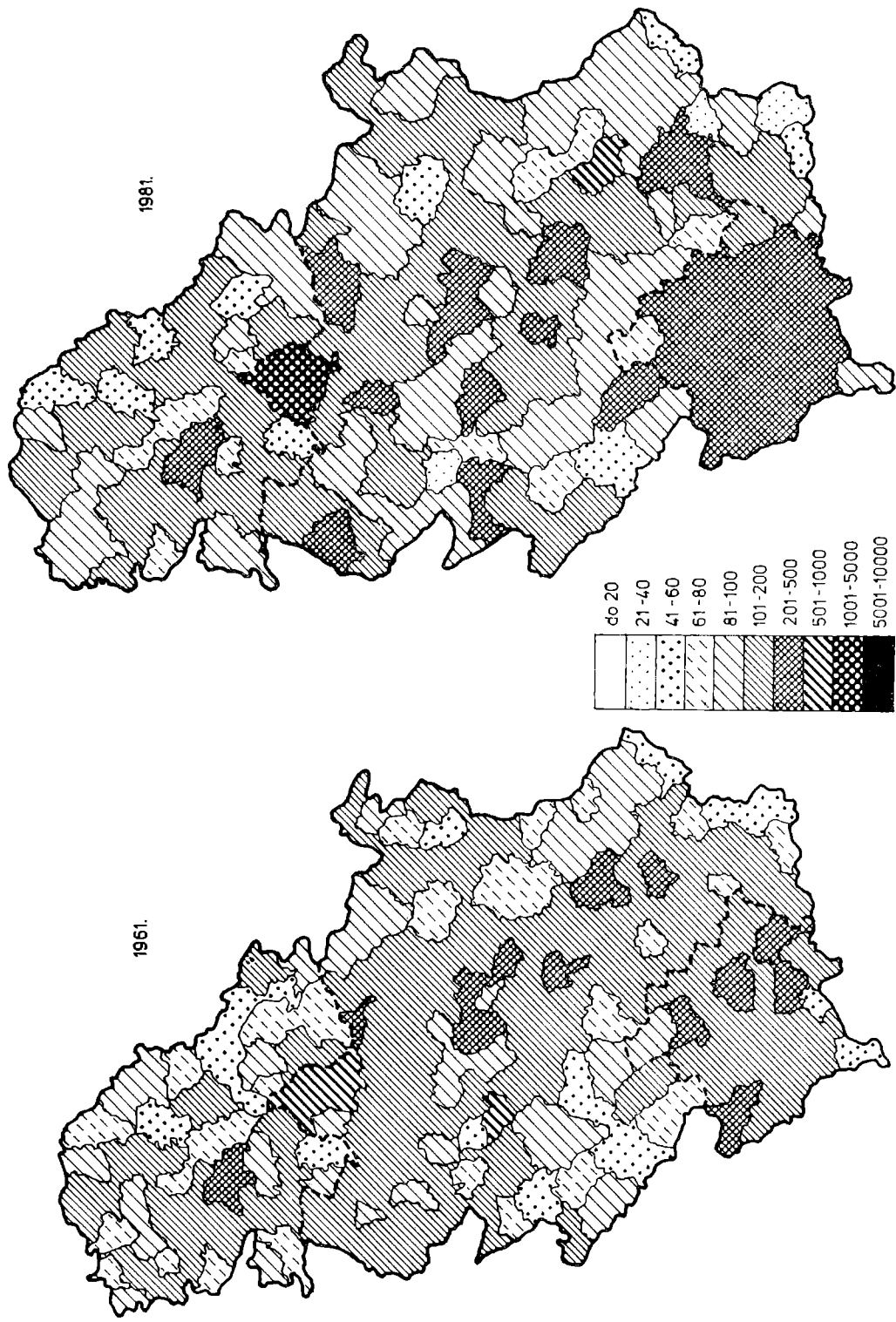
Un des éléments fondamentaux pour l'organisation planifiée de l'agriculture consiste à suivre le mouvement de la population, resp. le nombre de la population agricole dans un territoire donné. Ces processus ont leurs différences spatiales très prononcées.

Afin de présenter et d'analyser ces différences spatiales d'une manière aussi adéquate que possible, nous avons entrepris de calculer et de traiter la densité de la population sur le territoire de la RS de Serbie. Cette fois-ci n'ont été analysées que ces densités qui sont en état, comme leur résultat, de nous présenter et de nous expliquer les rapports dans l'agriculture. La base de ces analyses est constituée des années de recensement 1961 et 1981, car c'est la période où se sont produits d'énormes changements dans la distribution et la densité de la population agricole dans la RS de Serbie. On a entrepris de suivre les changements dans la densité de la population selon le principe du traitement des surfaces réelles, mais aussi de celles réduites (surfaces agricoles réduites à la mesure commune — champ). Nous considérons que cet abord est correct, car il n'est pas important seulement de connaître le nombre des habitants agricoles sur un territoire donné, mais aussi quels sont les potentiels économique et de production de ce territoire.

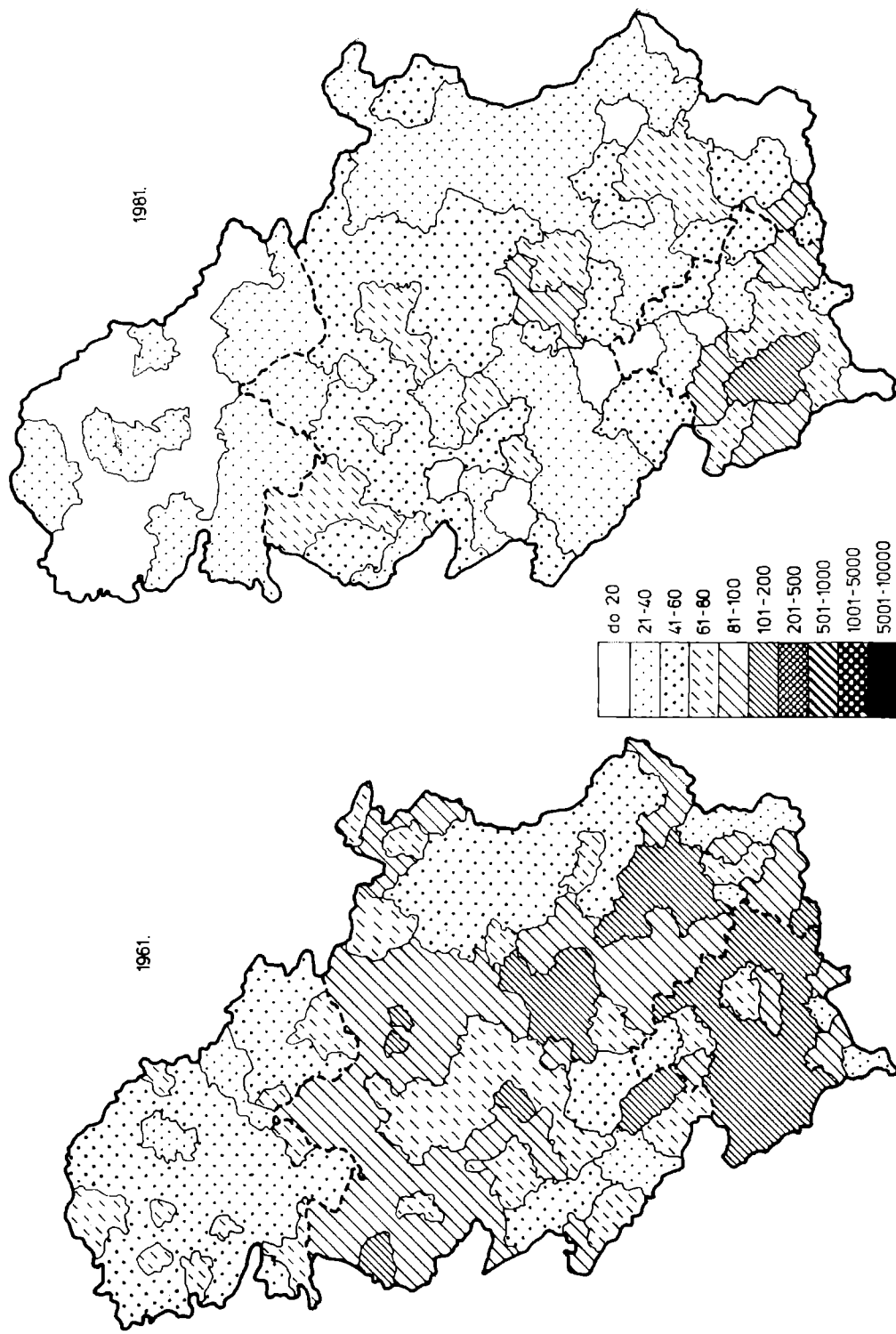
En utilisant l'abord méthodologique susmentionné, on est arrivé aux données et conclusions très précieux.

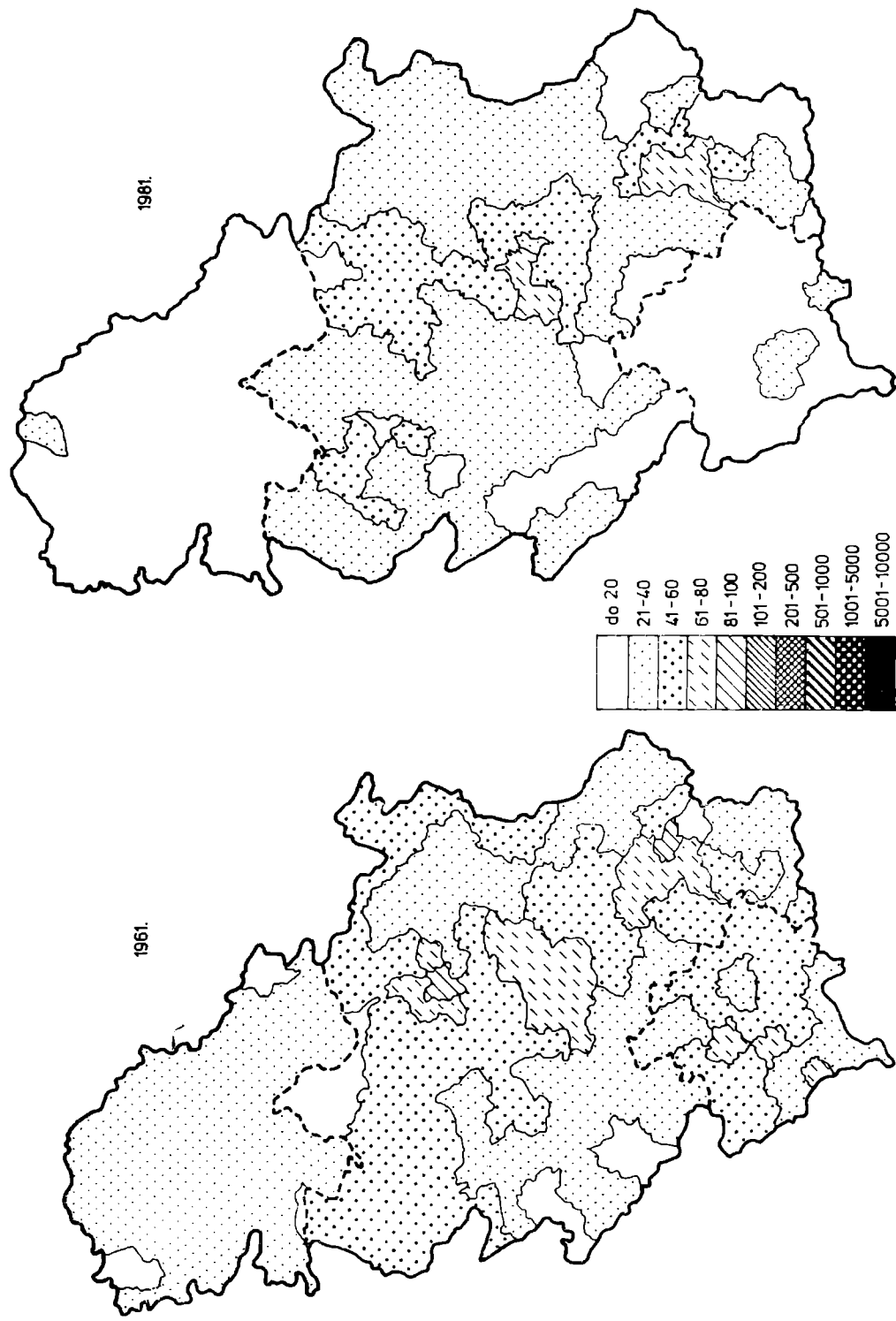
Карта бр. 1. — Општа густина насељености у СР Србији, у 1961. и 1981. години

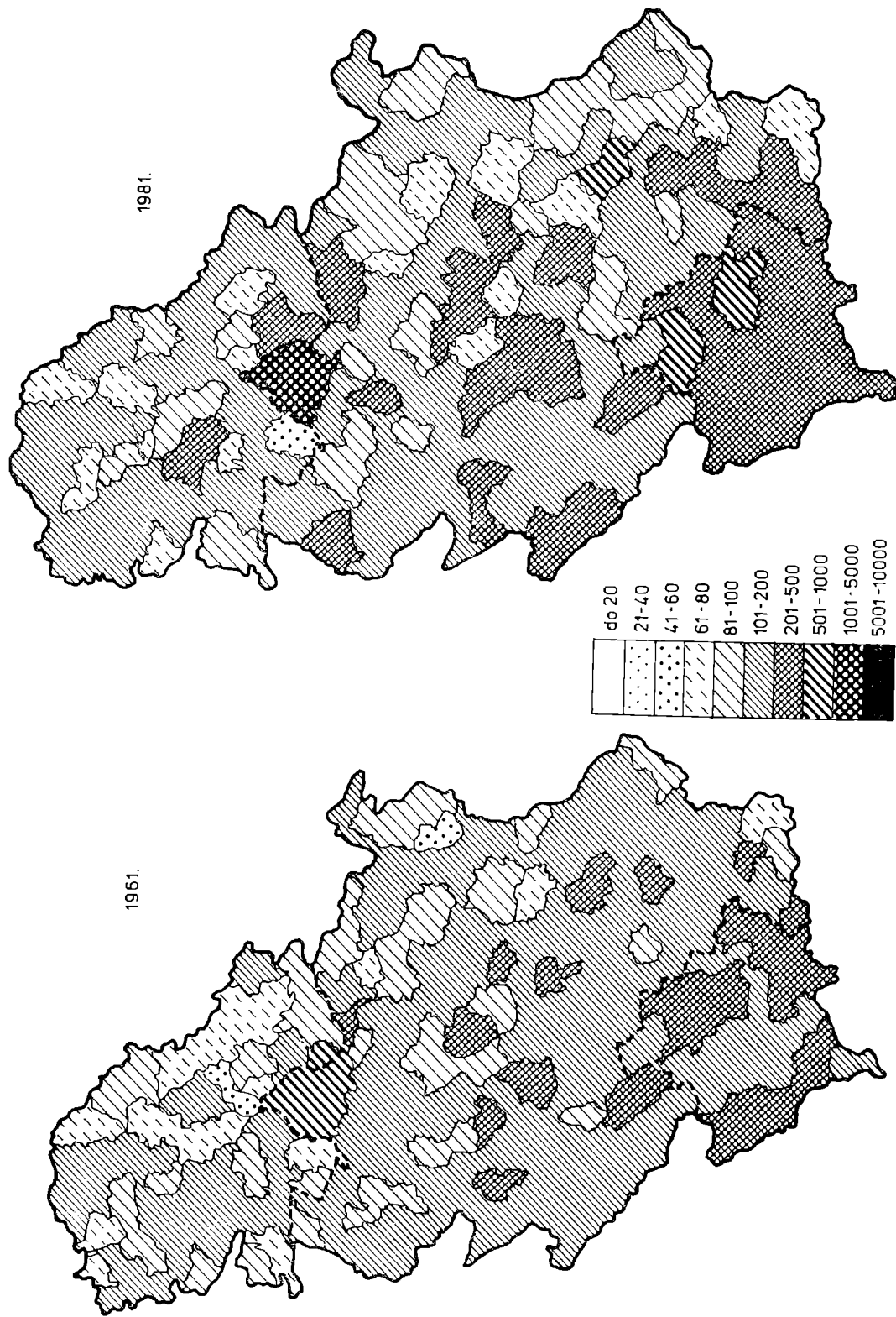
Карта бр. 2. — Општа густина пољопривредне насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

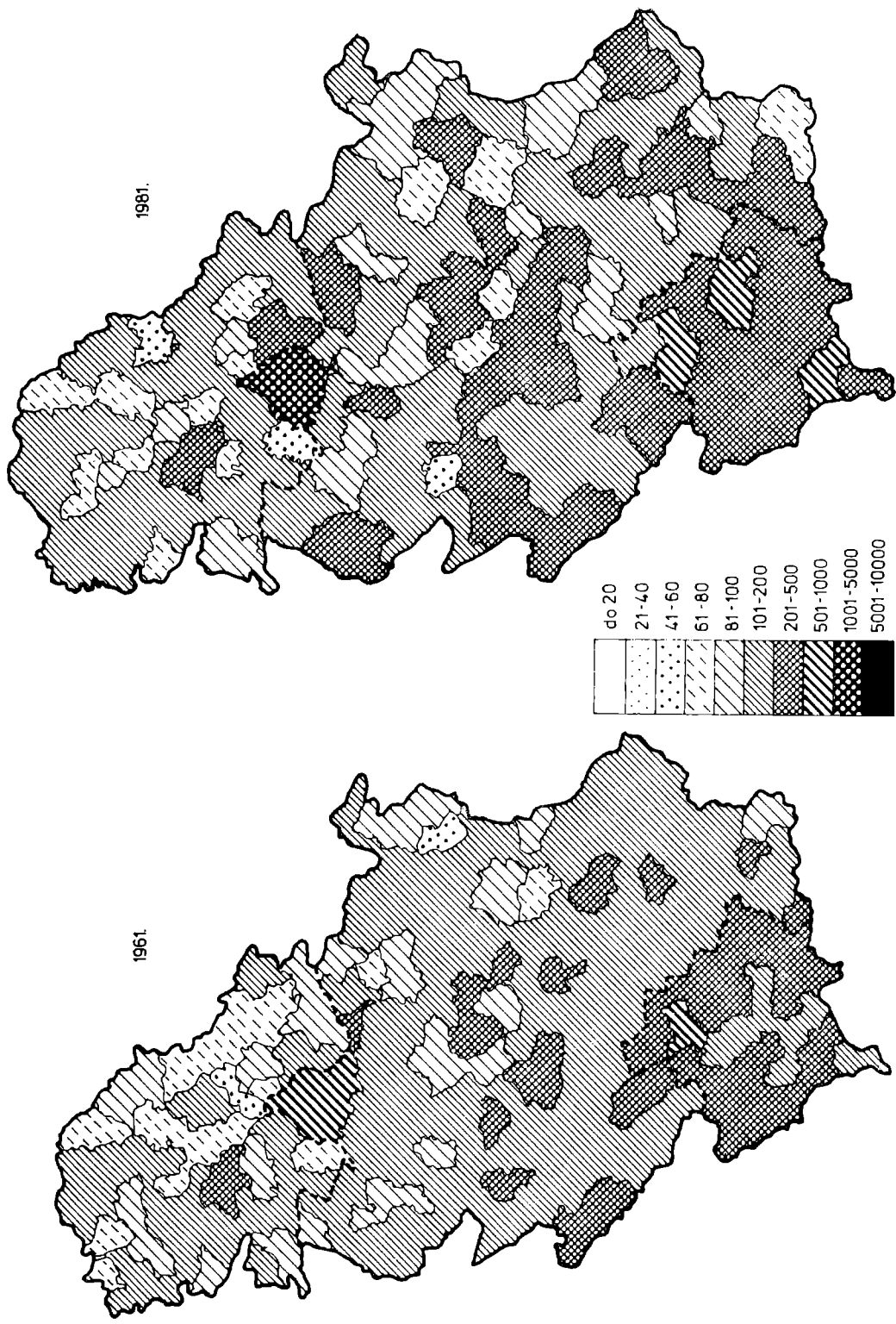
Карта бр. 3. — Специфична пољопривредна густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

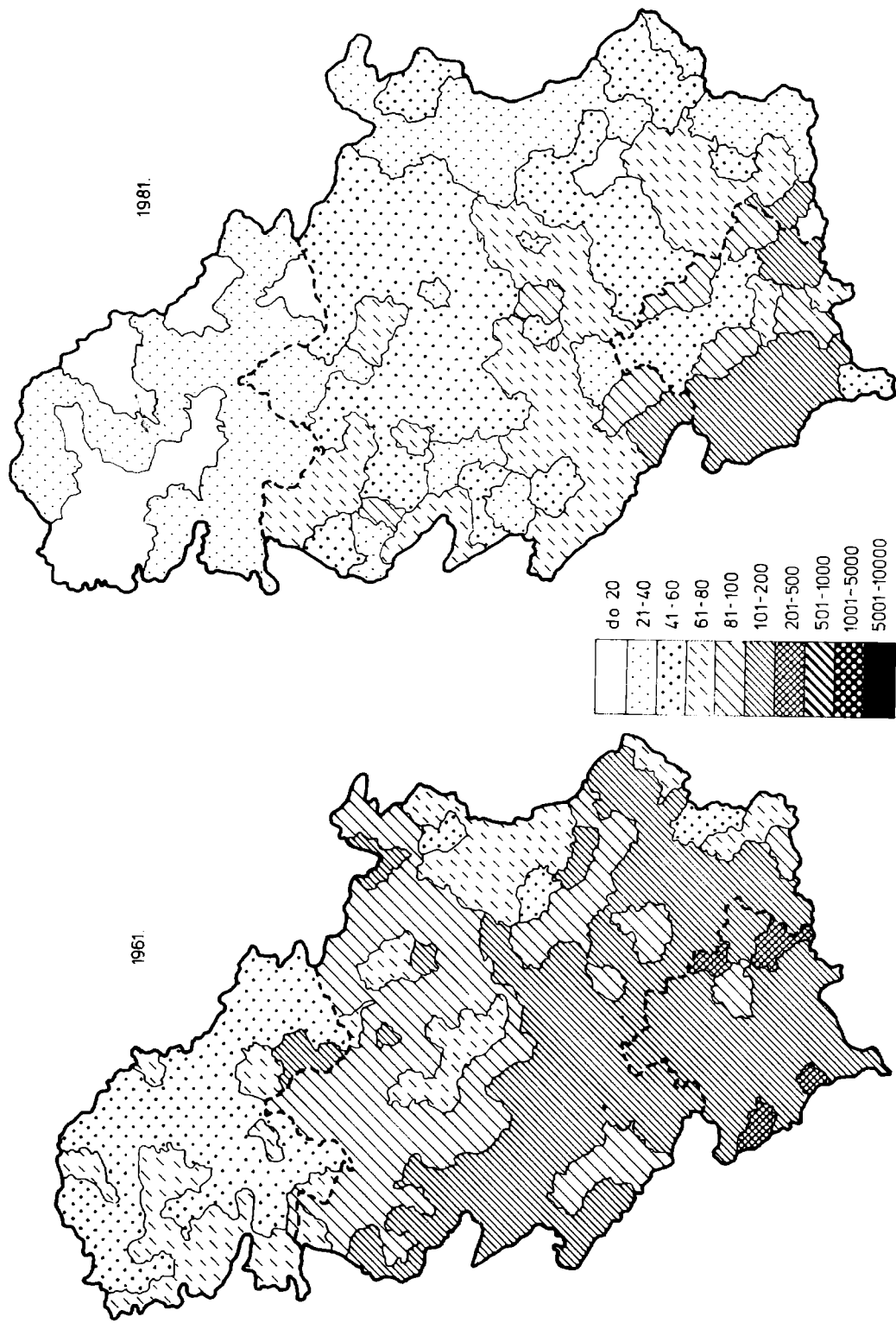
Карта бр. 4. — Пољупривредно-производна густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

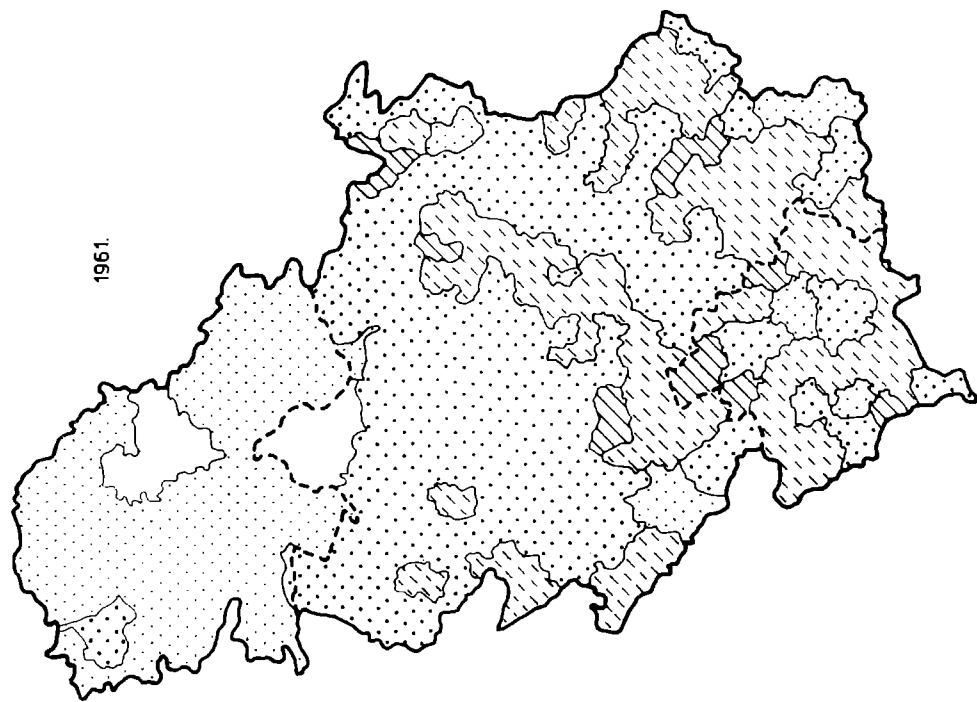
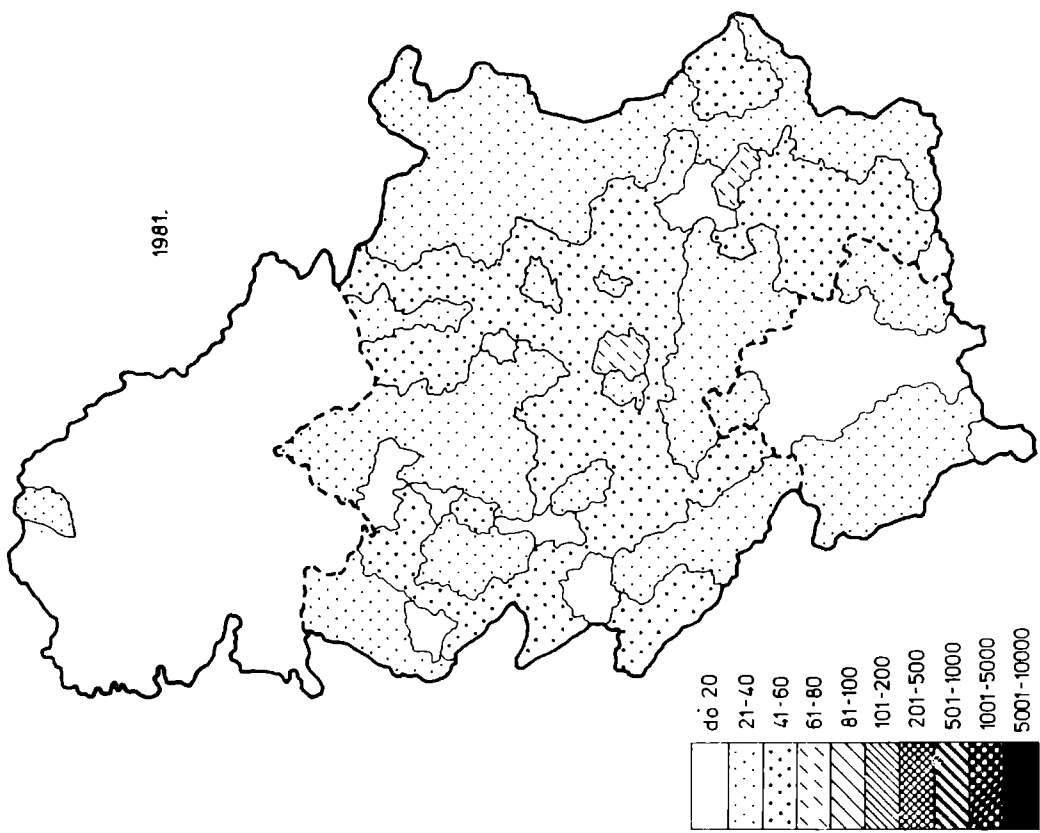
Карта бр. 5. — Оцрта „редукована“ густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

Карта бр. 6. — Општа „редукована“ пољопривредна густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

Карта бр. 7. — Специфична „редукована“ по-оприредна густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.

Карта бр. 8. — „Редукована“ по њој просечно-производна густина насељености у СР Србији у 1961. и 1981. години.